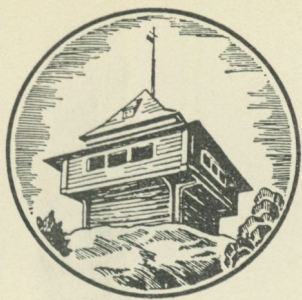

**NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK 1944**

FATABUREN

NORDISKA MUSEETS

OCH SKANSENS ÅRSBOK

1944

Redaktion:

SIGURD WALLIN • GÖSTA BERG • SIGFRID SVENSSON

Omslaget: "Josua slår de fem Amoreers konungar. Josua Bok 10 Cap." Detalj ur bonad målad av Anders Pålsson, Trönninge socken, Halland. Nordiska museet 58,191 b.

Tryckt hos Tryckeri Aktiebolaget Thule, Stockholm 1944

Djuptrycksplanscher och omslag från Nordisk Rotogravyr

GRATULATIONER OCH MINNESTAVLOR

av Mats Rehnberg

Till de enklaste alstren inom den svenska folkkonsten måste man nog räkna de minnes- och gratulationstavlor, som förekommit under de senaste århundradena hos olika samhällsskikt för att hedra eller hugfästa anförvanter och vänner vid olika tillfällen. Dessa ringa konstverk förtjäna emellertid uppmärksamhet ur flera synpunkter. På åtskilliga håll har deras förekomst varit så riklig, att den vida överträffat de mer storslagna formerna av folkkonst inom måleri eller skulptur, samtidigt som tillverkarna genom att vara folkkonstnärer av så att säga andra rangen hittills föga uppmärksammats.

Dessa hyllningstavlor anknyta främst till levnadsloppets olika högtider och händelser, såsom lysning och bröllop, begravning samt födelsedagar och namnsdagar. Firandet av dessa högtider har ju utformats på de mest olika sätt, och gratulationstavlornas konst har kommit att vävas in i folksedens fasta mönster. Från allmogen känner man hittills icke till några prov på denna konst förrän under 1700-talet. Delvis kan detta givetvis skyllas på att det bräckliga materialet icke förmått motstå tidens verkningar. Då texten utgör en betydelsefull del av gratulationerna, särskilt ifråga om de äldsta, torde de dock knappast förekommit i någon större utsträckning, förrän förmågan att läsa och skriva blivit mera allmänt utbredd. Detta understrykes ytterligare av att 1800-talet är gratulationsmåleriets högkonjunktur.

Det är nog icke felaktigt att söka en viss inspiration till dessa folkliga hyllningar och minnen i de motsvarigheter, som under tidigare sekel voro i bruk hos herrskap och borgare. Äreminnen

över avlidna stormän voro under 1600-talet vanliga och talrika äro hyllningsdikterna av olika slag från denna tid. Lasse Lucidors och Johan Runius mustiga rimmerier om "Giljarequal" och "Kiärlekens Sot och Kiärleks Bot" äro i vissa avseenden att räkna som föregångare.

De äldsta målade gratulationer som hittills påträffats på landsbygden härröra från 1700-talets senare hälft. Typiskt nog äro samtliga dessa knutna till lysning eller bröllop. Bland årsfesterna har det endast varit julfirandet som i festivitas och i sedvänjornas mångfald kunnat mäta sig i omfång med bröllopsfirandet i vårt land. Det finnes knappast någon profan fest som är jämförbar med bröllopet. I en del bygder är redan lysningen förenad med ålderdomliga sedvänjor och förehavanden, såsom salut, resning av lysningsträd, kalas och dans. Det välkända talesättet, att brud och brudgum vid första pålysningen från predikstolen bröto benen av sig, har varit förenat med seden att någon av lysningssöndagarna överlämna en käpp och krycka i miniatyr. Detta för att, som det skämtsamt menades, de bägge kontrahenterna skulle ha något att stödja sig på. Skämtgåvan har ofta åtföljts av ett kryckebrev, vanligen en hyllningsvers i någon ornamental omfattning, och de bägge stödjeredskapen ha antingen överlämnats i miniatyr eller varit målade på själva kryckebreven, bild 3. Dylika gratulationer synas ha förekommit på olika håll i landet, främst dock i Svealand och Norrland.

De hyllningstavlor, som förärats brudparen på bröllopsdagen eller eljest i samband med bröllopsfestligheterna, representera de mest skilda typer. Vanligen ha de anbragts på väggen i bröllopsstugan, ofta bakom brudparets plats vid bordet. I de bygder, där seden med bröllopsgratulationer varit som mest utbredd, ha så många av gästerna haft med sig dylika hyllningar — de ha kallats brudskrift eller brudönskan — att bruden kunnat fästa över ett tjog på stugväggen. Från Norrala i Hälsingland finnas i Nordiska museet allttjämt bevarade serier av dylika tavlor, tillägnade ett och samma brudpar. Där ha gästerna måst vända sig till traktens troligen ende konstnär och för att få lite varia-

tion i de mönster och ornament som denne behärskade, här han växlat färg på blommor och monogram i sina brudskrifter. Härigenom har en viss omväxling framstått, då hela raden av i övrigt likartade blomkransar lyst från stugväggen.

Siljansbygdens bröllopsskrifter ha mer haft prägeln av släktminnen, avsedda att en längre tid kläda väggen. Också de äro mycket likartat utförda. Kontrahenternas namn och födelseår utsättas noggrant och dessutom återgives en psalm eller kristlig visa med anknytning till äktenskapet. Dessa bröllopsskrifter ansluta sig härigenom till det dekorationsmåleri på väggar och möbler, som med initialer och årtal hugfäste minnet av tilldragelsen.

Under 1800-talet uppträdde en helt ny grupp av gratulationer, nämligen namnsdagarnas och födelsedagarnas. Att särskilt de förstnämnda blivit så vanliga i det bevarade materialet är ju förklarligt, då namnsdagen infaller varje år med ständigt samma aktualitet. Att det inte finnes några namnsdagsgratulationer av högre ålder beror på att namnsdagsfirandet hos allmogen överhuvud taget icke har så gamla anor. Till firandet har hört, att man stundom på skämt stoppat upp anskrämliga dockor utanför stugdörren, där namnsdagsbarnet bodde. Sedan har det gällt för den uppvaktade att lista ut vilka gratulanterna hade varit. Denna omtyckta sed med anonym uppvaktning har på vissa håll överförts på namnsdagsbrevet.

Mestadels har det varit unga flickor, som blivit ihågkomna på sin namnsdag och av underskrifterna att döma ha de ofta uppvaktat varandra. Vuxna och gifta kvinnor bland allmogen ha snabbt kommit ur räkningen med uppmärksamheter av detta slag. I många fall ha dessa namnsdagsgratulationer kunnat räknas såsom ett slags fästmögåvor, alltså överräckta från en uppvaktande yngling till en flicka. De ha talat sitt tydliga bildspråk av samma art, som när vår tid i liknande situationer också tar örtaprakten som medel, ehuru i form av blomsterhandlarens mera förgängliga varor.

Även om de kvinnliga namnen av typen Augusta, Amanda, Karolina och Margareta äro i majoritet på dessa konstproduk-

ter, saknas det icke helt mansnamn, ehuru i mycket begränsad omfattning. En hälsingebonde i Skogs socken uppvaktades på sin namnsdag den 10 augusti 1850 med följande vers på ett blomsterprytt ark.

Nu Larsmäss dag för oss framter
att Gud städse Eder hälsan ger
Samt lycka uppå alla Sätt
gör Lifvets Börda Ljuf och Lätt.

Hyllningsversens första rad visar tydligt, att man i hög grad fäste vikt vid de gamla "mässorna", men däremot har man i äldre tid icke uppmärksammat dagens namn såsom namnsdag. I Dalarna, där t. ex. Andersmässa, Matsmässa, Jerkmässa och Annamässa firats med olika rikt utvecklade upptåg, ha aldrig några namnsdagstavlor förekommit. Efter hand har emellertid namnsdagsfirandet vunnit insteg i allt större utsträckning och hör nu till det mera observerade, medan man vanligen i tysthet förbigår födelsedagarna. Under inflytande av namnsdagsfirandet synas dock även födelsedagarna stundom kommit att hugfästas med gratulationstavlor och det förefaller härvid som om manliga födelsedagar procentuellt sett uppmärksamrats något mer än manliga namnsdagar.

På flera håll i landet har det varit vanligt, att gudföräldrarna till sitt gudbarns första födelsedag överlämnat en hyllningstavla. Detta hör till de icke alltför talrika, synliga utslagen av fadderinstitutionen. Att å andra sidan gudbarnen vid vuxnare ålder även brukat ihågkomma sina faddrar framgår av att man någon gång under hyllningsversen kan läsa som underskrift att den uttalade lyckan och välgången "önskas af en kär Guddotter". I muntlig tradition framhålles från flera landskap, att det förr varit brukligt, att man även vid barndop uppvaktade med konstverk av detta slag.

Det finnes även prov på att någon gratulationsmålare kunnat få mottaga beställning av lyckönskningar till julen. I mera borgerlig miljö har vid början av förra seklet förekommit denna

form för nyårshälsningar till vänner och bekanta eller från tjänare till sin husbonde. Då en indelt östgötsk korpral avgått från tjänsten, har han likaså blivit föremål för hyllning på detta sätt. Men dylika exempel äro nästan undantag från det egentliga gratulationsmåleriet och snarast att betrakta som mera direkta föregångare till nutidens hyllningsadresser.

Alla dessa uppvaktningar voro avsedda att bringa välgångs-önskning vid högtidstillfället men även att i framtiden minna om det särskilda tillfället och den ständigt varande vänskapen. I Dalarna bära bröllopsmålningarna även överskriften "Minnes Tafla". Nu finns det intet, som minnet så gärna dröjer vid som bortgångna människor, det må vara nära vänner eller anförvanter. Så kom det sig, att samma art av hugfästande som vid bröllop eller namnsdag kom till användning, då döden gästade ett hem. För allmogens minnestavlor över döda kan givetvis även tänkas en viss påverkan från tryckta äreminnen över döda stormän, från kyrkliga epitafier samt andra tavlor och namnplåtar. Det synes som om minnestavlor över avlidna varit vanligast i Götaland. Ofta ha de ingått i likrummets utsmyckning, där de placerats på väggen ovanför den avlidnes huvud. I vissa fall ha dessa minnestavlor kombinerats med små kransar och medförts till kyrkan, där de kvarstannat. Det vanligaste har dock varit, att de hängt i hemmen. Så var detta ett sätt, innan fotografikonsten var uppfunnen, att ha de käras minne för ögonen. På vissa håll kan man fortfarande i äldre hem påträffa gratulations- eller minnestavlor på väggarna. Det har nämligen varit mycket vanligt, att dessa målade pappersark av mottagaren satts bakom glas och inramats.

Utformningen av dessa textade och målade pappersark har växlat betydligt beroende icke bara på tidpunkt och användning utan även på provinsiella och framför allt personliga drag hos de olika konstnärerna. I många fall kan man även spåra vissa tydliga sociala skillnader. Bland de äldsta exemplen ur mera borgerlig än bondsk miljö märkas några prydliga gratulationer till handelsmän och krögare. Skillnaden mellan miljö i samhället kommer också till synes i sådana tavlor, där den uppvaktande

tituleras mademoiselle. Vissa sprött tecknade namnsdagsgratulationer äro daterade i prästgården i socknen och på flerfaldiga sätt märkes en personlig impulslinje gående över prästgårdar och skolmästarhem. I andra fall ha konstnärerna ur allmogens krets använt förlagor av diverse slag.

De äldsta målade lyckönskings- eller minnestavlorna bestå öfvervägande av text och härigenom anknyta de tydligt till 1600-talets och 1700-talets tryckta hyllningskväden. Det ornamentala inslaget bland dessa äldre målningar består ofta av överarbetade monogram eller enkelt tecknade vinjetter. Under senare delen av 1700-talet och i ännu högre grad under 1800-talet började dock dessa tavlor att jämte texten bliva försedda med allehanda färgrika inslag. Utvecklingen medförde slutligen, att på vissa håll texten blev endast en detalj i en prunkande bildframställning. Sedan de ornamentala inslagen väl en gång fått insteg, hade de en stark tendens att svälla ut. Säkerligen har detta skett under en ganska stark påverkan av tryckta bilder, därav främst de s. k. kistebreven. Vid mitten av 1700-talet började sådana ettbladstryck tillverkas i större skala i Sverige, först troligtvis lanserade av det Berlingska tryckeriet i Lund, men mest bekanta genom de Lundströmska officinerna i Jönköping. Kistebreven framställdes även på ett flertal andra orter och spredos via marknader och vandrande försäljare till så gott som varje stuga på landet (se Fataburen 1934, sid. 83 o. följ.).

Bland de äldsta ettbladstryck, som bevarats i vårt land, märkes ett flygblad eller stridsskrift utgivet 1574 emot påvedömet. Bladets illustration utgöres av en centralfigur, som inramas av ett valv, buret av tvenne pelare. Pelarna såsom dekorativt element förekomma under seklernas lopp på bildframställningar i de mest skilda tekniker och återfinnas inom gratulationsmåleriet inom alla bygder, bild 10. Vanligen avse pelarna endast att framhäva tavlans centrala motiv och gärna har målaren låtit deras raka linjer klädas av slingrande blomsterrankor. De båda pelarna sammanbindas ofta med halvbågar av girlander, de kunna också bära upp var sin blomsterurna och då slingrar sig hela blomprakten samman i en prunkande valvbåge. Det finnes emel-

lertid även exempel på att konstnären drivits av naturalistiska intressen och noggrant tecknat varje mursten, marmorerat pelarkroppen eller i detalj avbildat ett korintiskt kapitel.

Ymnighetshornet är även välkänt ur ornamental synpunkt. Det är icke sällsynt bland kistebreven och har hos gratulationsmålarna rönt en ganska stor popularitet. Helst ha hornen placerats vid tavlans nederdel och ur bräddarna ha stuckit upp blomsterstänglar, vars bladverk fått fylla pappersarkets tomma ytor, bild 6.

Draperiet har i långa tider flitigt begagnats av konstnärerna för att inrama eller skänka perspektiv åt en bildframställning. Bland kistebreven har detta motiv varit mycket vanligt. De folkliga konstnärer, som varit sysselsatta med bonadsmåleri, ha i stor utsträckning tillgripit draperande anordningar. Även gratulationsmålarna ha med begärlighet sökt utnyttja möjligheterna i detta motiv. Vanligen ha de lösgjort draperiet från tavlans ytterkanter och gett det en symmetrisk utformning, så att det kommit att sväva likt en päll eller tronhimmel över hyllningstavlans centrala namnparti. Från förlagor av olika slag, icke minst just kistebreven, ha gratulationsmålarna inspirerats till att också använda de vingade genierna. Ofta ha de målats ovanför pelarna eller i de övre hörnen. På begravningsstavlorna ha de vanligen kommit att framträda såsom änglafigurer.

Det ur ornamental synpunkt viktigaste inslaget i hela gratulationsmåleriet är emellertid blomsterkransen. Dess utformning växlar från trakt till trakt, från den ena konstnären till den andra, ja, i de flesta fall även mellan olika alster av samma målares hand. Skiftningarna sträcka sig från tunna stiliseringar, utförda genom streckad konturteckning, till yppiga realistiska färgfloder. Genom dessa blomsterdekorationer är det som hela denna genre erhållit sin festliga prägel.

Typisk för gratulationsmålningarna är även den ornamentala ram, som vanligen brukar omge bildframställning och hyllningsverser. I de enklaste fallen har konstnären nöjt sig med endast en färgad tjock linje, men oftast brukar ramen mönstras och utformas på en mångfald sätt. Även detta drag torde inspire-

rats av äldre tryck, ehuru inga direkta kopieringar kunna påvisas.

Särskilt sedan kistebreven i träsnitt under 1800-talets lopp efterträtts av litografier, utgjorde de europeiska konungahusen eller andra framstående personer omtyckta motiv. Gratulationsmålningarna sakna oftast figurframställningar, i varje fall äro exemplen på dylika ganska sällsynta. På en del västmanländska alster har det emellertid förekommit, att stelt tecknade människor flankera hyllningstexten, bild 7. Någon gång synas dessa figurers uniformer eller borgerliga ståndkragar påminna om kistebrevens stormän, och då på en kristligt färgad namnsdagsgratulation från Härjedalen halva arket är upptaget av en militär i bröstbild, framträder detta beroende av förlagan ännu tydligare. Här har tecknaren till och med kopierat underskriften "Friedrich Wilhelm", vilket gör det troligt, att han studerat något kistebrev eller tryck av annat slag med en ursprungligen tysk bildframställning. Under 1800-talet pågick en mycket omfattande import just från Tyskland av trycksaker av detta slag.

På en del av minnestavlorna över döda personer givas exempel på hur konstnärerna omformat motiv från träsnitten i sina målningar. Bland kistebrevens mycket vanliga bibliska motiv märkas från flera officiner framställningar av Kristi uppståndelse, där Frälsaren avbildas i en sarkofag mitt på bilden, omgiven av knäböjande änglar. Begravningsstämningen i denna scen har tillvaratagits av minnestavlornas framställare, som på sina pappersark återgivit en likartad gruppering. Den korsfäste Frälsarens sarkofag har endast ändrats till att föreställa en avliden åbos hemsnickrade och kimröksfärgade kista och änglarna ha bibehållits, bild 11. Flera konstnärer ha vid omgestaltningen av förlagornas innehåll drivits så långt i realism, att de avbildat en del av likrummet genom att måla kistan stående på en bräda, som lagts mellan ett par stolar. I flera fall ha på begravningsavlorna kistorna även återgivits stående på bären.

Timglaslet och urtavlan, vars visare närma sig domens timme, äro omtyckta symboler, som lånats över till sorgtavlorna. På träsnitten peka visarna på fem minuter i tolv, undergångens

närhet antydes i texterna. Midnattens spöktimma var ju även välkänd i folkföreställningen. Men då målaren på sina sorgeminnen tecknat bilden av en urtavla, har han med ett annat klockslag velat antyda, att den döde bonden nått livets afton. Ty för en lantman infaller aftonen redan vid 7-tiden på kvällen och den symboliska klockan på hans gravskrift visar därför på halv åtta.

Med dessa exempel ha endast antytts några överensstämmelser mellan gratulationsmålarnas alster och äldre bildframställningar av olika slag. Det vore förvisso synnerligen felaktigt att antaga, att de månghundrade händiga personer, som under tidernas lopp sysslat med denna folkkonst, slaviskt och osjälvständigt suttit och plagierat trycksaker. I vissa fall har så otvivelaktigt varit fallet, men oftast har man säkerligen målat såsom man mer eller mindre medvetet ansåg att det borde vara, d. v. s. såsom vederbörandes föreställningsvärld utformats under inspiration från olika källor. Det finnes även exempel på att beställarna ganska utförligt preciserat sina önsknings, varigenom vissa drag ytterligare konserverats.

Några gemensamma drag ha här antytts. I den färgrika och för en gångs skull i verklig mening brokiga mångfalden är det emellertid stundom möjligt att utläsa särdrag för begränsade tider, bygder eller konstnärer.

I vissa socknar i Hälsingland, främst i Arbrå och Järvsö, märktes under början av 1800-talet en tendens att genom omsorgsfull textning med bokstäver av olika grovlek åstadkomma en nästan typografisk prägel med spaltad uppställning och rubriksättning. Likheten med de tryckta äreminnena blir i dessa fall särskilt slående. Likartade tendenser ha även förekommit i Småland.

I Siljansbygden, där dessa målningar egentligen endast förekommit i samband med bröllop, bestå de nästan genomgående av ett centralt parti med text i mycket stora bokstäver. Hyllningarna äro här synnerligen stereotypa. Under kontrahenternas namn och data har konstnären målat sin vanliga, kristligt färgade vers på det ena arket efter det andra. Lyckönskningsen

är sedan omgiven av svällande kurbitsar eller blomsterfyllda ramverk i dalmålarnas sedvanliga maner.

I Roslagen utfördes under början av 1800-talet till lysning och bröllop en grupp konstverk av särpräglad slag, framställda av papper i flera lager. Underst lyser en bottenfärg på ett ark, som åtminstone numera vanligen ter sig som mörk orange eller tegel. Över detta är fäst ett ljust papper med själva hyllningstexten, utklippt, men i ytterligt fina mönster av blommor och djur, som alltså avteckna sig mot den röda botten. För att ytterligare understryka prakten och färgrikedomen har konstnären över det hela fäst ett dussintal yviga rosetter av färgat och förgyllt papper, bild 4. De flesta av dessa hyllningstavlor ha utförts i den vanliga fyrkantiga formen, men vissa ha även tillverkats i hjärtform. Överhopningen av glitrande papper är icke helt olik den stass av glitrande och lysande pappersprydnader, som bars av kyrkbrudarna i många bygder vid denna tid.

Det förnämsta handarbetet i dessa produkter från Roslagen utgjorde utan tvekan de genomklippta mönstren. Överhuvudtaget verkar det som om tillverkarna av denna folkliga konst just i Uppland i särskilt hög grad föredragit att använda sax eller kniv vid sidan av penseln. Det finnes från åtskilliga håll i landskapet prov på hur man klippt ut valvbågar, blomstergirlander och andra mönster i vita eller svagt färgade pappersark, som sedan med skrivpennans hjälp blivit försedda med själva hyllningstexten. Man måste nästan förutsätta, att mottagaren placerat sin gåva mot en färgad bakgrund, en duk eller ett sidenstycke, för att de klippta konstverken skola komma till sin rätt. Vid klippningen — i en del fall har man dock säkerligen använt kniv — har i åtskilliga fall pappersarket vikits dubbelt eller fyrdubbelt, varigenom det utklippta mönstret erhållit en symmetri som eljest varit svår att skapa. Från en del håll i Uppland finnas exempel på en blandning mellan målning och klippning. Vissa av gratulationstavlans mönster äro alltså klippa genom papperet, medan andra äro målade.

En viss förkärlek för klippta gratulationstavlor kan även

spåras i Västmanland. I detta landskap är särskilt blandningen av klippning och målning vanlig. Här har man i mycket stor utsträckning även framställt tavlorna genom att kulört papper klippts i olika blommor eller figurer som sedan klistrats på ett vitt underlag. Denna metod synes dock vara jämförelsevis sen och förekommer även på åtskilliga andra håll. Silhuettklippning i svart papper, som vissa tider varit mycket vanlig i borgerliga kretsar, är mycket sällsynt inom denna folkkonst. Stundom har den dock kommit till användning för sorgtavlor.

Gratulationstavlorna må vara enkla och anspråkslösa konst-
alster men de krävde dock en konstnärlig förmåga, som inte
besatts av vem som helst. Sålunda har det varit möjligt att
fastställa, att de av forskningen tidigare uppmärksammade
folkliga konstnärerna inom bonadsmåleriets område även varit
verksamma som framställare av gratulationstavlor. Från om-
kring 1800 finnas bevarade bröllopstavlur, som målats av Saras
Anders Persson från Lagnäs i Leksand. En stark konservatism
kan spåras, då man finner exakt samma vers på de bröllops-
skrifter som hans son utförde ett halvsekel senare:

Himmelens herre med Lycka och Gamman
Singne de vackra och dygdiga Två
som sina hiertan har bundit Till Sammans
Sorger och Smärtor dem vike ifrån
Trohet och Enighet Kärlek och fromma
Grönske med ymnighet i deras bo
gif dem och her Till Liuflika blommor
Sist och En Evig Glädje och Ro.

Den enda skillnaden i inskriptionerna består i att sonen Saras
Per, som kanske citerat den för honom välbekanta versen ur
sitt eget minne, skrivit "henighet" på dalskt maner.

En annan leksandsmålare som under 1800-talets första hälft
utförde dylika gratulationer var Larshans Per Persson i Björk-
berg. Med säkerhet skola de pågående forskningarna om dalmå-
leriet kunna påvisa, att åtskilliga andra arbetat även med dessa

gratulationer, särskilt med hänsyn till denna konstarts bestämda utformande i Siljansbygden och fixerade användning i bröllopsceremonierna.

I Härjedalen fanns under 1800-talet en målare vid namn Olof Elf, vilken var leverantör av stora gratulationstavlor, där han gärna visade sin skicklighet genom att framställa präst och uppvaktning kring de obligatoriska pelarna, bild 9.

Bland bonadsmålarna inom det sydliga området känner man med säkerhet till att Sven i Betlehem, från Vrå socken i Småland, utförde sorgskrifter på beställning. De exemplar, som bevarats av hans hand, äro till största delen fyllda med en omsorgsfullt präntad text och inramade i en enkel men verkingsfullt utförd ram.

Vid sidan av dessa mera betydande folkliga konstnärer har det i de flesta bygder levat talrika artister, som hittills rönt mindre uppmärksamhet, men vilkas alster i antal mångfaldigt överträffa de bekanta konstnärernas verk. I många fall har minnet av dem nästan fullständigt slocknat. I Norra Unnaryd i Småland levde enligt traditionen under 1800-talets första hälft en gubbe, som fick avsättning för sina målningar även i en del av de närbelägna västgötasocknarna. Från Norrala i Hälsingland, där gratulationsmåleriet omfattats med alldeles särskilt intresse, finnas alltjämt bevarade en del små paper, som salubjödös av en vandrande åldring, vars namn och hemort helt fallit ur befolkningens minne. De bevarade alstren av hans hand visa genomgående ett försök att måla en naturalistisk ros samt några blå blommor i en bukett. Papperets nederdel var blank för att köparen där skulle kunna låta skriva sin hyllning. Från Rogberga i Småland minnas alltjämt äldre personer en gammal gumma, som tillverkade sina tavlor för 6 skilling stycket. I Knivsta i Närke skall det vid förra århundradets mitt ha levat ett fruntimmer, som lärde sig denna konst under en tid i fängelse.

På flera håll känner traditionen emellertid även namnet på dessa gratulationsmålare. I Värnamotrakten uppges en kvinna vid namn Källström varit mycket anlitad under 1800-talets mitt.

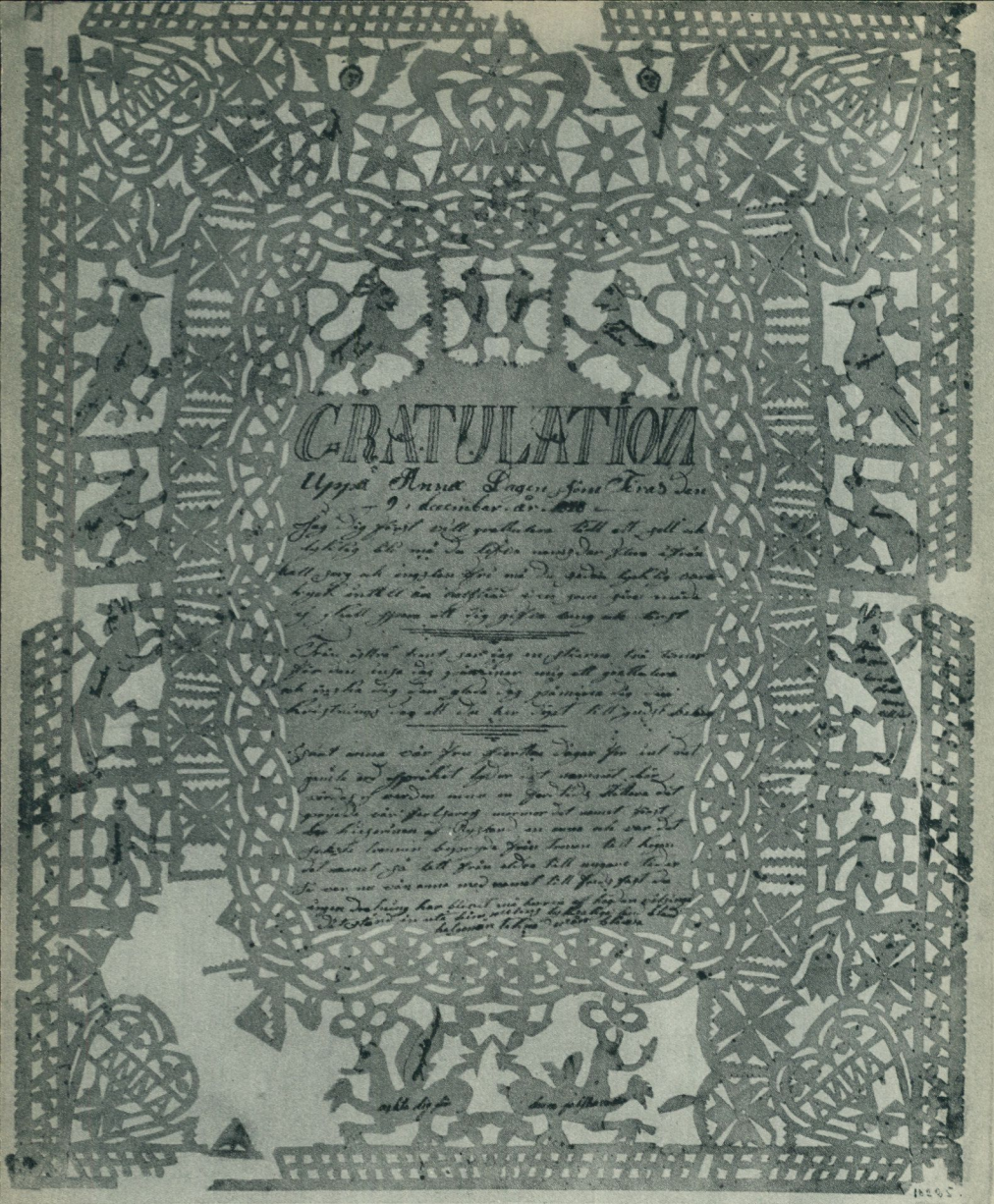

Bild 2. Namnsdagsgratulation, daterad 1848. Från Rådmansö socken, Uppland, Nordiska museet 18,225.

Bild 3. Lysningsgratulation, daterad 1816. I tavlans centrum märkes den symboliska käppen och kryckan. Från Fellingsbro socken, Västmanland. Nordiska museet 78,298 c.

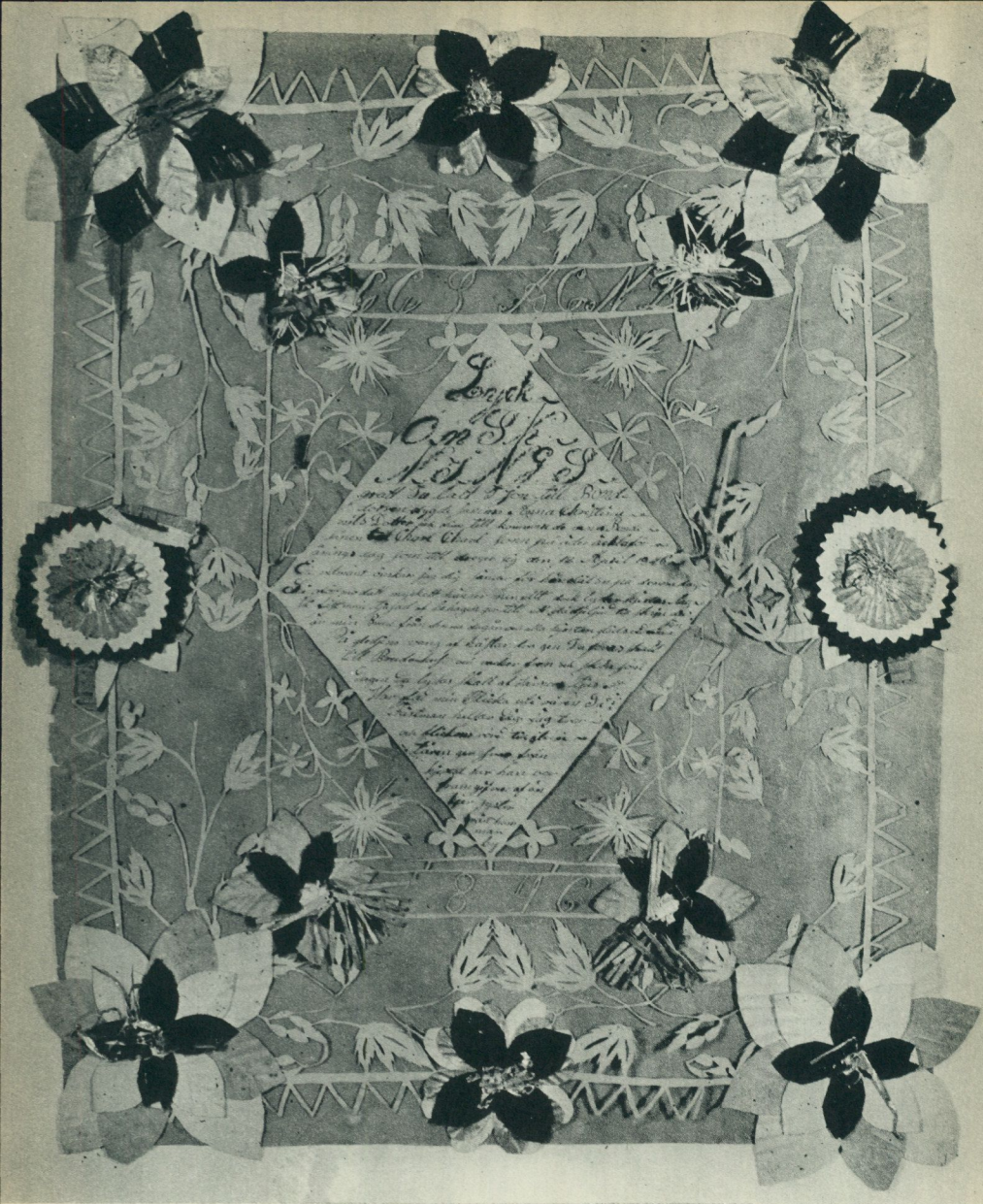
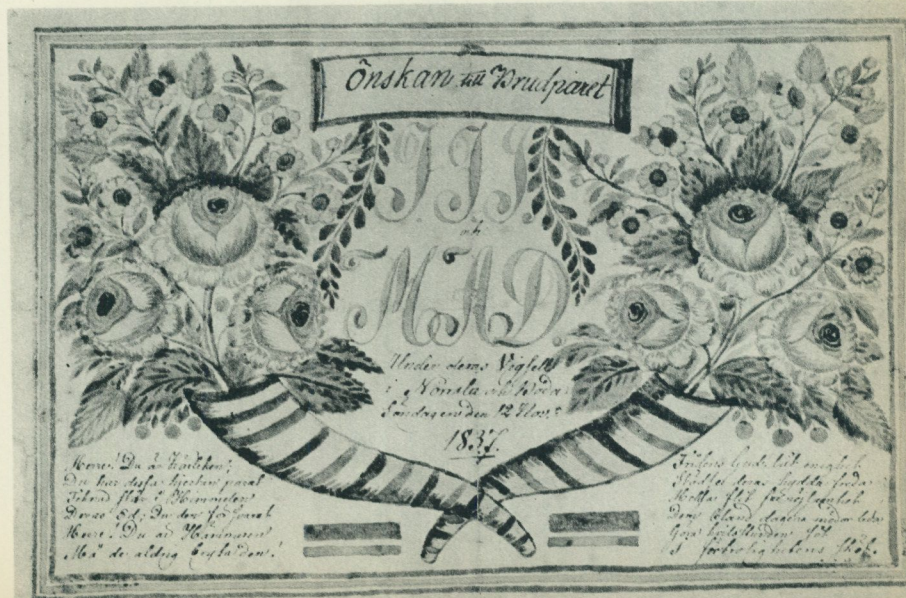
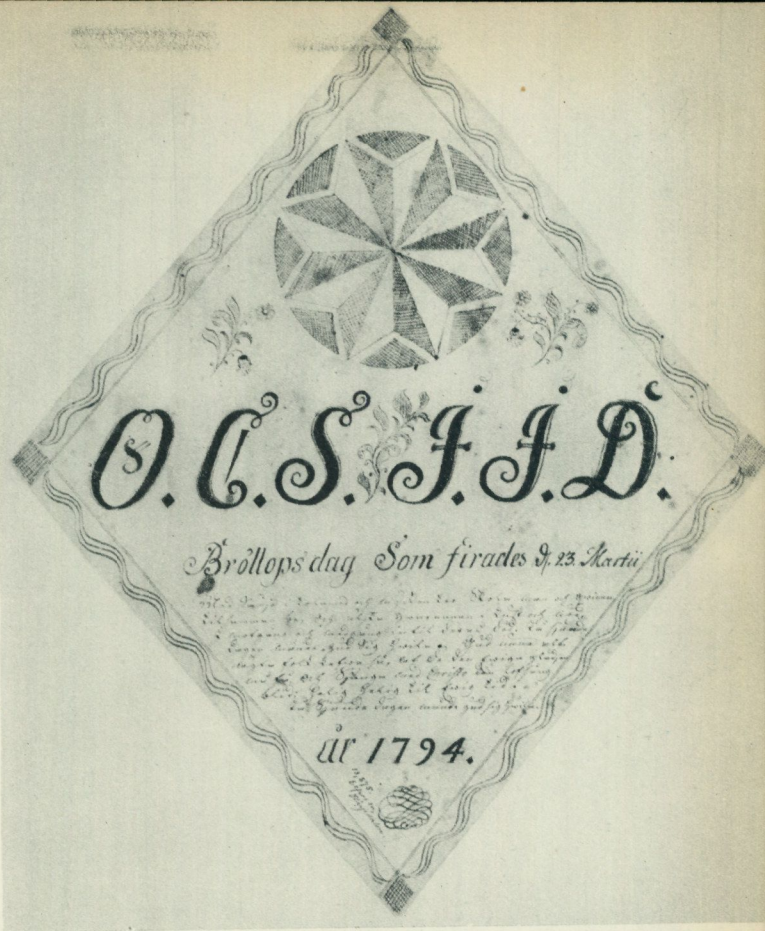

Bild 4. Bröllopsgratulation, daterad 1848. Lösa pappersrosetter äro fästade på ett vitt nätverk över röd botten. Från Väddö socken, Uppland. Nordiska museet 45,474 b.

Bild 5. Bröllopsgratulation, s. k. »brudskrift», daterad 1794. Från Älvros socken, Härjedalen.

Bild 6. Bröllopsgratulation, daterad 1837. Från Norrala socken, Hälsingland. Nordiska museet 2,935.

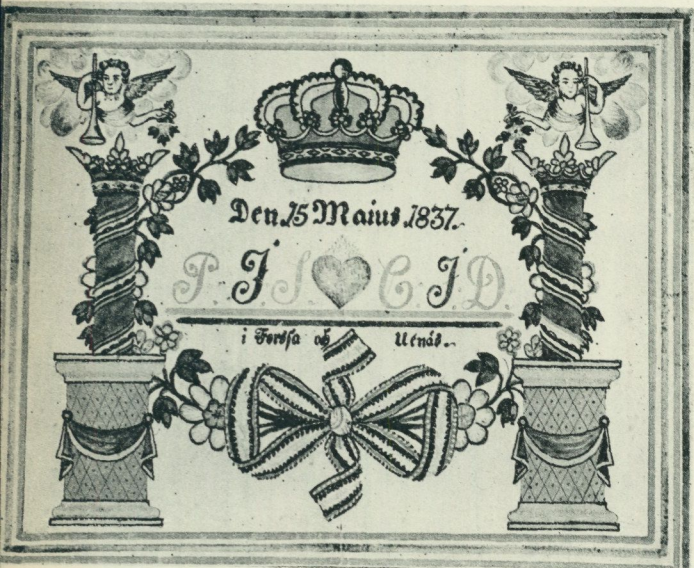

Bild. 7. Gratulationstavla från V. Färnebo, Västmanland. Nordiska museet 44,497 b.

Bild. 8. Bröllopsgratulation, daterad 1837. Från Forsa socken, Hälsingland. Nordiska museet 10,591.

Bild. 9. Bröllopsgratulation, daterad 1841 och signerad Olof Elf. Från Älvros socken, Härjedalen. Foto Nils Keyland 1915.

Handwritten text in a decorative script, likely a title or heading, featuring large, ornate letters and elaborate flourishes. The text is written in a dark ink on aged paper.

[illegible]

Från Köla i Värmland minnes man en liknande verksamhet av en viss Pers Olle i Hälla. Emanuel Österberg från Kulltorp i Småland skall ha varit så uppskattad, att han fått mottaga beställningar även från grannsocknarna. I Burträsk känner man till, att en man vid namn Nils Frisk sysslat med detta slags måleri. I Karlslunda i Småland anlätades en person vid namn Karl Tana i liknande uppdrag. Särskilt bekant för sin skicklighet i genren var kustvaktshustrun Sofia Palm i Vikens fiskeläge i Skåne. Hela serier av rutinerat utförda bröllopsgratulationer tillskrivas i Norrala Jon Jonsson i Varberg samt en man vid namn Scheuler. En del dalsländska sorgeminnen vet man med säkerhet härröra från Anders Andersson i Björstad, Högsäters socken, och från Visingsö har minnet bevarat namnet Karl Ödvall på en person, som under 1800-talet varit särskilt verksam gratulationsmålare.

I vissa fall har det dessutom varit möjligt att framdraga tillräckligt många upplysningar om dessa konstnärer för att man skall kunna erhålla en uppfattning om deras personalia, karaktär och ställning i samhället. Icke sällan framgår det, att lite originella personer ofta ägnat sig åt denna konst. Från flera håll på Gotland känner traditionen "ritarn Ahlstedt", en kringflackande bohem, som tidigare skulle varit studerad karl. Det finns från de bygder, som denne man trafikerade, några ganska sällsamma gratulationstavlor bevarade, vilka av vissa skäl kunna misstänkas härröra från hans hand. Enligt den bevarade traditionen skulle tavlorna utförts av en person, som sedermera blivit vansinnig. De utgöra en sällsam blandning av begravningsymboler som kors och kyrkor samt bröllopsmotiv som hjärtan och pokaler. Överhuvudtaget alla de tecken och figurer, som ingingo i en gratulationsmålares förråd, ha anbragts på samma tavla.

Bild 10. Minnestavla, daterad 1852, signerad "Målaregesällen J. D. Stenström". Nordiska museet 222, 979.

Bild 11. Minnestavla, daterad 1867. Från Grönby socken, Skåne. Nordiska museet 94, 527.

Det synes även ha varit ganska vanligt att lite vanföra och för annat arbete odugliga personer kommit att ägna sig åt denna art av måleri. I Frändefors levde förra seklet ett original, som mest kändes under namnet Stompen, ehuru hans egentliga namn var Lindberg. Öknamnet härledde sig av att han från födelsen haft högra armen stympad vid armbågen. Sitt arbete utförde han i stället med vänster. En i Västergötland mycket verksam gratulationsmålare var torparen Pehr Nilsson, född 1793 i Flo socken. Genom sjukdom i barndomen hade han kommit att erhålla en kraftig puckel och genom att han ändå sysslade med grovarbete, blevo armarna särskilt stora och klumpiga. Bland folket i bygden var han mest känd under namnet Lille Per eller Krokige Per. På grund av hans invaliditet åtog sig sockenstämman år 1818 att bekosta en viss utbildning i "veterinäryrket" åt honom. En av hans huvuduppgifter blev sedan att slå åder på kreatur. Traditionen vet att förtälja, att han var så fruktad av djuren, att de på långt håll brukade råma, då de sågo honom komma. Alltjämt minnas de äldsta i bygden, hur Lille Per ännu på sin ålders dagar syntes gå omkring i långrock och knäbyxor, med vita ullstrumpor och sliten kalvskinnsmössa. På grund av sin skicklighet att skriva och räkna anlidades han ofta vid auktioner och liknande tillfällen. Som gratulationsmålare hade han en alldeles särskild fördel av sin fallenhet för att dikta. Det finnes talrika små häften från olika högtidligheter, fyllda av högstämnda tillfällighetsdikter av hans hand. I bygden bevaras även åtskilliga målningar, som utgått från hans verkstad. Även vad man i övrigt förtäljer om honom visar att han otvivelaktigt hört till de icke alldeles sällsynta folkliga diktarbegåvningar, som berikat den folkliga poesin och i många fall genom sitt bildspråk och sin uttrycksförmåga bidragit till att skapa stäv och ramsor.

Skrivkunnigheten har givetvis varit nödvändig för framställningen av gratulationerna. I de flesta bygder har det alltid brukat finnas några personer, som varit i stånd att föra pennan åt befolkningen i övrigt. Från Rute socken på Gotland berättas det om en handelsman, som tack vare sin skrivkunnighet även

kom att fungera som gratulationsmålare. I Eda socken i Värmland levde vid mitten av 1800-talet en nämndeman vid namn Anders Olsson, skrivkunnig och hjälpsam vid behov av hyllningstavlor. I alldeles särskilt hög grad var det ju dock gamla tiders skolmästare, som behärskade skrivkonsten. Det finnes talrika exempel på att dessa skollärare även utvecklats till konstnärer, åtminstone inom gratulationsmåleriets begränsade ram. T. ex. fanns på Öckerö i Bohuslän en ambulerande skollärare vid namn Andersson från Kringlan, känd under öknamnet Drusslet, som försåg sin trakt främst med minnestavlor över avlidna.

Vårt lands troligen sista gratulationsmålare av det gamla slaget hörde även till pedagogernas skara. Det var torparedottern Karolina Norberg, född på torpet Granelund i Bolmsö socken, Småland. Hon tjänstgjorde som ambulerande småskollärarinna mellan skolrotarna i hemsocknen, innan hon på 1870-talet gifte sig med en skomakare. Gratulationsmåleriet hade hon lärt sig efter fadern, torparen Sven Norberg på Granelund. På 1880-talet tog Karolina en femtioöring för sitt arbete men ett stycke in på detta sekel hade priset stigit till ett par kronor. Särskilt verksam som målarinna var hon under sin tid i Unnaryd.

Det är ju välbekant, att de gamla knektarna ofta fingo tjänstgöra som skolmästare och de spelade i andra avseenden en icke oviktig roll i sina bygder på grund av kunskaper och färdigheter av olika slag. Det är påfallande, i hur hög grad knektarna förekommit just bland gratulationsmålarna. Vid 1700-talets slut var en högbåtsman verksam i genren. I Lommaryd och Vireda i Småland minnes folk, att en husar från Kärreds rusthåll under förra seklet var traktens gratulationsmålare. I Bara härad i Skåne var under 1800-talets förra hälft husaren Katzler, född i Örup 1792 och död i Nevitshög 1877, en produktiv konstnär. I ersättning brukade han nöja sig med mat och brännvin. Från 1800-talets början finnas i Hälsingland en del alster bevarade, vilka utförts av soldaten A. Hedlund, i bygden känd under namnet "Fiffel" på grund av att han ansågs vara en

"slögen kar, skrivkunnogan och snäsp." I Säby socken i Västmanland var det korpralen Damberg, som var mästare till de mest uppskattade tavlorna. Uppräknningen av soldater skulle utan svårighet kunna kompletteras ytterligare.

Mindre vanligt synes det vara att genuina bönder ägnat sig åt gratulationsmåleriet. Redan av de exempel av olika slag som i det föregående framdragits märkes i stället att det i hög grad var enkelt folk som sysslade härmed. Från Sävstaholm i Sörmland minnes man klippta och klistrade tavlor, som en av godsets torpare brukade förfärdiga. På torpet Svansenet under Samserys säteri, Hestra socken i Småland, fanns en skicklig gravskriftstillverkare, som brukade kallas Knorpe Nisse på grund av sin lust för skrivningar och knåpgöra. I början av 1800-talet fanns en torpare i Skogs socken, omkommen genom drunkning år 1845, vilken var en uppskattad gratulationsmålare. Anlagan gingo i arv till hans son torparen och skolläraren Per Rosman född 1813, av vars hand åtskilliga tavlor finnas bevarade. Denne Rosman synes även varit ganska poetiskt begåvad, ett avgjort plus i denna sysselsättning.

Gratulationsmåleriet hör icke till de mest lysande sidorna inom folkkonsten, men det har i omfång vida överträffat de uppmärksammade mera exklusiva prestationerna. Genren ger åtskillig inblick i den bredare folkkonstens karaktär och traditioner. Till sin upprinnelse härstammade gratulationsmåleriet från de borgerliga samhällsklasserna, men hos allmogen omformades konstarten och nådde en självständig utveckling. Påverkades detta måleri från tryckta förlagor, så gav det i gengäld en del impulser tillbaka. Under 1800-talets mitt framställdes på flera officiner olika slags halvfabrikat av hyllningstavlor, tydligt påverkade av de folkliga tavlornas stil. Genom den fasta placeringen i folkseden har detta måleri ytterligare sitt intresse. Traditionen till våra dagar har ingalunda brutits. I vykort av olika slag och framför allt i telegrammens lyxblanketter har det fått sina nutida efterträdare.